

PROTESTANTERNE OG DE VILDE

Ole Høiris

REFORMATIONEN SKETE nogenlunde samtidig med de store europæiske opdagelser af en hidtil ukendt verden med opdagelsen af søvejen til Indien, opdagelsen af Amerika og den første jordomrejse som højdepunkter, i det mindste når man ser på det med eftertidens viden. I denne europæiske ekspansion i 1500-tallet mødte protestanterne af forskellig observans fremmede folk, de ikke havde drømt om eksisterede, ja hvis menneskelighed var til diskussion. Denne artikel behandler to af de første møder, der har efterladt sig kilder baseret på selvsyn under et længerevarende ophold. Tilfældigvis drejer det sig om det samme brasilianske folk, der fik besøg af en tysk lutheraner og en fransk calvinist med meget kort mellemrum, og begge forsøgte de at skabe mening i det, de havde set, i bogudgivelser, der fik en meget stor udbredelse.

De europæiske opdagelser af verden i forlængelse af portugisernes fund af søvejen til Indien syd om Afrika og spaniernes fund af søvejen til Indien (Vestindien) over Atlanterhavet foregik også stort set samtidig med trykkekunstens udvikling og udgivelser på nationale sprog og de kampe mellem protestanterne af forskellig observans og katolikkerne, der hærgede Europa. Den nyopdagede verden var ikke bare ny i betydningen hidtil ukendt; den var ny på den måde, at den hidtil ikke havde kunnet eksistere: Ækvators ildbælte

forhindrede ifølge Augustin (354-430) og senere katolske koryfæer frem til begyndelsen af det 16. århundrede, at der kunne bo mennesker – antipoder – syd for ækvator, mens Klaudios Ptolemaios' (ca. 100-170) beregning af jordens omkreds kun levnedede kort afstand over havet mellem Spanien og Kina eller Indien, som Østasien dengang blev betegnet. Endelig var de tre gamle kontinenter, Afrika, Europa og Asien i overensstemmelse med Noas tre sønner, treenigheden og andre tretalsforhold, så der var mentalt store problemer med at tilføje et fjerde eller endnu flere kontinenter.

I de første årtier var det især spanierne og portugiserne, der stod for opdagelserne, og det var derfor længe et katolsk monopol at erobre, kolonisere og til tider missionere i disse nye områder. I en konflikt med spanierne om retten til de nyopdagede områder hævdede portugiserne, at de havde monopol på verdenshavene, fordi de var de første siden oldtiden til at besejle dem, mens spanierne hævdede, at alt, hvad Gud havde skabt, i udgangspunktet måtte være fælleseje, og derfor kunne de gøre krav på alt, der ikke i forvejen var ejet af kristne. Konflikten blev løst af pavestolen i form af forskellige aftaler, kulminerende i Torresillastraktaten af 7. juni 1494, hvor pave Alexander VI (1431-1503) delte de områder af verden, der ikke var kristne, mellem spanierne og portugiserne langs det, der i dag ca. svarer til 52° vest-

I | *Et portugisisk kort over Brasilien fra 1519. Kortet menes lavet af den portugisiske kartograf Lopo Homem, og i tekstboksen står der: "Dette er et kort over den store brasilianske region, og på den vestlige side når det til kongen af Kastiliens Antiller. Dets folk er noget mørke af farve. De er vilde og meget grusomme og spiser menneskekød. De samme mennesker er uhyre dygtige til at bruge bue og pil. Her er mangefarvede papegøjer og utallige andre fugle og monstrøse vilde dyr. Der er fundet mange slags aber, og der vokser store mængder af det træ, der kaldes brasil, som er fundet velegnet til at farve tøj purpurrodt." Bibliothèque Nationale de France.*

lig længde og den tilsvarende på den anden side af jorden (128° østlig længde). Dette medførte, at det dengang ukendte østlige Sydamerika, nu Brasilien, blev portugisisk mellem Amazonfloden og La Platafloden, dog således at den sydligste del – i dag Uruguay – var et konfliktområde, som både Spanien og Portugal gjorde krav på.

Opdagelsen af Brasilien

Den 8. marts 1500 drog Pedro Álvares Cabral (ca. 1467-1520) fra Portugal mod Indien med 13 skibe og 1200 mand på den rute syd om Afrika, som Vasco da Gama (ca. 1460-1524) havde banet to år tidligere. Denne 2. portugisiske ekspedition til Indien skulle holde sig fri af spanierne på den nordafrikanske kyst og holdt derfor langt vestover. Derved opdagede portugiserne den 22. april land mod vest, det, der senere skulle blive til Brasilien. Flåden tilbragte 9 dage langs kysten, satte to medbragte dødsdømte fanger i land for at undersøge, om det var farligt, og hvis ikke, for at lære det lokale sprog, så man senere kunne bruge dem som tolke – en udbredt og rationel brug af kriminelle, når ukendte kysters befolkninger skulle undersøges og senere kontakter sikres. Herefter blev skibet Lemos sendt tilbage til Portugal med en rapport om fundet samt lidt brasiltræ, hvorefter resten af flåden fortsatte mod Indien. Det ny fund skabte dog ikke den store interesse i et Portugal, der havde nok at gøre med at befæste sine stillinger på Afrikakysten og etablere sig i Østen. En enkelt ekspedition blev den 10. maj 1501 sendt af sted under André Gonçalves. Det var på denne ekspedition, man den 1. januar 1502 opdagede en flod og kaldte den Rio de Janeiro, men ellers kom der ikke noget specielt ud af ekspeditionen. Med på denne ekspedition var Amerigo Vespucci (1454-1512), som via sine senere publikationer om Amerika, herunder også Brasilienkysten, ikke bare blev den, der lagde navn til det nye kontinent, men også den, der gjorde kannibalisme til et mere generelt karakteristikum ved indianerne. I 1502 blev landet overgivet til nogle portugisiske købmænd.

Franskmændene, der ikke havde fået del i pavens fordeling af verden, nød godt af opdagelserne ved som pirater at plyndre de portugisiske og spanske skibe, der kom tilbage fra de nye områder med dyrebare laster af krydderier, guld og sølv. Og kort tid efter den portugisiske opdagelse af Brasilien dukkede franskmændene også op

her for at få del i det værdifulde brasiltræ, som gav en fantastisk rød farve. Blandt de første var en kaptajn fra Normandiet, Jean Binot Paulmier de Gonneville på skibet Honfleur, der i 1503 tilbragte nogen tid i Brasilien og hjembragte en carijó-høvdingesøn til Frankrig, hvor han blev adopteret af Jean Binot. En anden kendt skikkelse i denne sammenhæng var Thomas Aubert, der på sin ekspedition til Brasilien i 1508-1509 hjembragte syv indfødte fra Rio de Janeiro-området til Rouen. Disse tupinimbas eller tupinambaer førte han som en anden romersk feltherre – og som Christopher Columbus (1451-1506) havde gjort det nogle år tidligere med sine indfødte fanger – i parade gennem byens gader, så byens borgere kunne se de vilde. Den franske import af tupinambaer blev så stor, at det efter nogle år ikke var usædvanligt at møde dem i Normandiet, og i 1550 kulminerede det, da man i anledning af Henrik II's (1519-1559) og Katarina af Medicis (1519-1589) besøg i Rouen ville vise et stykke Amerika uden for bymuren på bredden af Seinen. En indianerlandsby med både tupinambaer og tobajaraer blev bygget op, træer blev ændret, så de lignede de amerikanske, nye træer blev plantet, amerikanske dyr som f.eks. aber og papegøjer blev sat ud osv. I dette landskab udsatte man 50 tupinambaer suppleret med ca. 250 franske prostituerede og søfolk (Lestringant 1997 s. 41), hvoraf de sidstnævnte havde besøgt Amerika og derfor kunne opføre sig indiansk. Alle gik nøgne rundt som indianere og demonstrerede ud over dagliglivet i en landsby også handel med brasiltræ med et fransk skib og krig med de fjendtlige tobajaraer (som franskmændenes venner, tupinambaerne, naturligvis vandt). Det afsluttedes med et fingeret søslag på Seinen, der var udsmykket med forskellige søuhyrer som havfruer, havheste osv., mellem et fransk og et portugisisk skib, og hvor det franske skib hurtigt skød det portugisiske i smadder, plyndrede det og brændte det af med hjælp fra de indfødte og til publikums højlydte tilfredshed (Lestringant 1997 s. 41-42).

Det var først i 1530, at portugiserne under ledelse af Martim Afonso de Sousa (ca. 1500-1564) med fem skibe og 500 mand satte en egentlig kolonisering af Brasilien i gang, og den fik center i San Vincente. De Sousa bekæmpede også de franskmænd, han fandt i området, og vendte i 1533 tilbage til Portugal for derefter at deltage i kampene i Indien. I slutningen af 1540'erne var kolonisystemet etableret med 12 distrikter, og nogenlunde samtidig brød krigen mod de indfødte, især tupinamba, ud. Baggrunden for disse krige var, at kysten kort tid forud for europæernes ankomst var blevet indtaget af først tupinikin og lidt senere af tupinamba. Portugiserne blev allieret med tupinikin, mens franskmændene allierede sig med tupinambaerne. Europæerne brugte således indianerne i deres indbyrdes kampe, ligesom indianerne tilsvarende brugte europæerne. Det var på denne baggrund, at portugiserne brugte tupinambaerne som slaver, idet de selv fangede nogle og ellers handlede sig til krigsfanger hos tupinikin. Disse fanger skulle ellers have været spist, for blandt de indfødte i dette område var det almindeligt at spise krigsfangerne. Slaverne brugte portugiserne i sukkerproduktionen og træfældningen, og snart blev behovet så stort, at portugiserne så stort på, om det var venner eller fjender, de fangede på deres slavetogter.

Franskmændene fortsatte plyndringen af de spanske og portugisiske skibe og angreb også direkte bosættninger og havne i Amerika (Benzoni 1858 s. 96-107). I 1540'erne sendte Frankrig årligt over 20 skibe til Brasilien. Omkring 1550 blev franskmændene interesseret i selv at grundlægge en koloni i Brasilien i det område, hvor de længe havde haft en alliance med tupinambaerne, som de også havde handlet med; ja der var endog en del franskmænd, især fra Normandiet, der var blevet sat i land og havde slået sig ned blandt tupinambaerne for at lære deres sprog og dermed kunne fungere som tolke. Her havde de giftet sig med indfødte kvinder, eller som det hed: "levet i vellyst og fået børn med de indfødte kvinder" og

havde – var rygtet – deltaget i kannibalfesterne. De skulle også have gået nøgne rundt, men de var nu nyttige som formidlere af handlen.

Dette franske koloniseringsforsøg, der blev indledt i 1555, fik en kort historie. Initiativtageren til og lederen af kolonien var Nicolas Durand de Villegagnon (1510-1571), som havde kæmpet mod muslimerne i Algier og tyrkerne i Ungarn. En konflikt med kongen, Frans II (1544-1560), medførte, at han fik ideen om at etablere en koloni i Amerika, og derfor henvendte han sig til admiral Gaspard II de Châtillon-Coligny (1519-1572) for at få økonomisk hjælp til projektet. Lederen af den katolske kirke i Frankrig, kardinal Charles de Lorraine (1524-1574), der var medlem af den antihuguenottiske Guisefamilie, støttede ham varmt. Senere blev Coligny, efter at han i 1559 offentligt havde tilsluttet sig huguenotterne, en af deres øverste ledere. Han blev som et af de primære mål dræbt på Bartholomæusnatten. Men før denne religiøse 'omvendelse' kunne han gøre Henrik II interesseret i projektet – både fordi det kunne blive økonomisk profitabelt, og fordi det kunne udfordre portugiserne og dermed pavens opdeling af verden. At man så dertil kunne missionere i dette område, var yderligere en positiv faktor. Villegagnon fik 10.000 pund, to skibe og

600 soldater til projektet. Dertil blev projektet forsynet med en del tugthusfanger, der derved fik straftefgivelse, men en del af dem lykkedes med at flygte, da skibene på grund af en storm i Den Engelske Kanal måtte søge tilbage til fransk havn.

Dette første franske koloniseringsforsøg blev placeret ved Rio de Janeiro, mere præcist på den ø, der i dag huser sømandsskolen ud for lufthavnen Santos Dumont. Kolonien blev kaldt La France Antarctique. En sådan fransk indtrængen på, hvad paven havde tildelt portugiserne, måtte portugiserne reagere på, og i 1560 angreb de under ledelse af den tredje portugisiske generalguvernør i området Mem de Sá (1500-1572). I tre uger belejrede den portugisiske flåde med 26 skibe og 2000 soldater øen med den franske koloni; den 15. marts angreb portugiserne, og efter flere dages kamp flygtede franskmændene og deres allierede til fastlandet. I den franske beskrivelse, som stammer fra André Thevet (1516-1590), som havde deltaget i koloniseringen nogle få dage i begyndelsen, skyldtes nederlaget, at 10 franskmænd ikke i længden kunne modstå 2000 angribere i 26 tungt bevæbnede skibe og mange krigskanoer, mens det i Mem de Sás portugisiske indberetning var sådan, at 116 franskmænd og over 1000 indfødte blev overvundet af 120 portugisere og 140 hedninge – de sidste ovenikøbet dår-

3 | *Stadens bog* udkom allerede året efter hans hjemkomst, og her var der ikke tid til at få lavet øjenvidneillustrationer. I stedet genbrugte man nogle illustrationer fra en rejseberetning af en købmand fra Bologna, Ludovico di Varthema (ca. 1470-1517), *Itinerario de Ludouico de Varthema bolognese nello Egipto, nella Surria, nella Arabia deserta & felice, nella Persia, nella India, & nella Ethiopia. La fede, el uiuere, & costumi de tutte le prefate prouincie fra 1510 og lavet af Jörg Breu den ældre (1475-1537)*. a) viste her en karavane på vej til Mekka på pilgrimsrejse, mens det hos *Staden* viser, hvorfor man skal holde mere udkig efter fjenden på nogle årstider frem for andre. b) viser en indisk krigselefant, som hos Varthema bruges til at illustrere brugen af elefanter i krig, mens det hos *Staden* illustrerer, hvordan han blev ført til indianernes øverste konge. c) viser faktisk brasilianske indianere i hver side af billedet. Billedet skulle illustrere forhold på Sumatra, og da alle de fremmede ofte blev betegnet indianere, genbrugte man en illustration fra Amerigo Vespucci. Med genbruget i *Stadens bog* kom illustrationen således til at passe, hvad disse to fjerprydede figurer angår (Voigt og Brancaforte 2014 s. 369-370 og 375). Hos *Staden* illustrerer billedet, hvordan hans to ejere havde givet ham til en anden, der skulle dræbe ham, når han skulle ædes. Først i genudgivelserne i 1557 blev *Stadens viden* brugt illustrativt, som det vil fremgå af senere illustrationer.

a

b

c

ligt bevæbnet og uvillige til at kæmpe. I en indberetning hjem fortolkede de Sá sejren sådan, at Gud ikke ville have lutheranere og calvinister i dette land (Léry 1992 s. 254 og Whatleys note 1) Under alle omstændigheder var det franske forsøg på at sætte sig fast på kysten blevet slået tilbage, og i den følgende tid måtte franskmændene fortsætte med kun at handle fra kysten under beskyttelse af deres allierede, tupinambaerne.

Dette franske koloniseringsforsøg blev det første af to større franske huguenotkoloniseringsforsøg – det næste blev placeret i Florida og er kendt for spaniernes blodige nedslagtning i 1565 af alle de franske mænd, der ikke bekendte sig til kato-

licismen, efter at franskmændene havde overgivet sig og afleveret deres våben (Lestringant 1990 s. IX). I 1613 forsøgte franskmændene sig igen i det nordlige Brasilien, men blev efter tre år smidt ud af portugiserne.

Mellem 1565 og 1567 bølgede kampene frem og tilbage mellem tupinambaerne og franskmændene

på den ene side og portugiserne med deres allierede blandt tupinikin på den anden. Efter at have modtaget forstærkning i 1567 vandt portugiserne slaget, og inden da havde en nevø af Mem de Sá, Estácio de Sá (1520-1567) den 1. marts 1565 grundlagt Rio de Janeiro med 150 bosættere. Det var dog først i 1575, at portugiserne endeligt fik nedkæmpet tupinambaerne og de sidste franskmænd i området.

Det ene af de to møder mellem de protestanterne og de vilde udspringer af det franske koloniseringsforsøg ved Janeirofloden, hvor en calvinist, Jean de Léry (1536-1613) deltog, og han har efterladt sig en omfattende beretning. Det andet møde, som skal behandles her, fletter sig på en måde ind i denne franske historie, men har sit udspring i Hessen.

I kampene mellem katolikker og protestanterne flyttede fronterne frem og tilbage med jævne mellemrum, og det skabte problemer for dem, der havde kæmpet på den forkerte side. Sådan var det i 1540'erne i Hessen, og her var en måde at undslippe på, at man tog til Spanien eller Portugal og meldte sig som soldat på skibene og i kolonierne. Dette gjorde en Hans Staden (ca. 1525-1579), som kom med portugiserne til Brasilien, tæt på det sted, franskmændene opholdt sig. Under en vagt blev han fanget af tupinambaerne, der betragtede ham som portugiser og således som en krigsfange, der skulle spises. Staden blev reddet af franskmændene ved Janeirofloden og kom tilbage til Europa, hvor han fik udgivet sin beretning om sit ophold hos tupinambaerne. Både Staden og Léry kombinerer deres beretning om deres rejser med en omfattende gennemgang af tupinambaernes kultur. Det er i disse beretninger, man kan aflæse de første møder mellem protestanterne og de vilde og dermed den måde, hvorpå protestanterne tolkede denne erfaring ind i deres kristne verdensbillede.

Stadens og Lérys beretninger er de tidligste mere omfattende kilder til en reformert religiøs fremstilling af mødet med de såkaldt vilde –

og tupinamba var et meget vildt folk, for de var nøgne og kannibaler – så det er her, man kan se de tidligste formuleringer af, hvordan dette møde blev fortolket i den protestantiske diskurs. Baggrunden for ikke bare de to reformertes rejseberetninger, som ikke adskilte sig fra andres, men for deres forsøg på nøjagtige etnografiske beskrivelser af tupinambaerne kan findes i protestanternes generelle idé om at vende tilbage til kilderne, bag om den katolske forvrængning. Dette skete ved læsning af de relevante hebraiske og græske bibeltekster på originalsprogene og ved forsøg på yderst naturalistiske gengivelser af naturens fænomener, baseret på førstehåndserfaringer. Inden for naturhistorien førte det til meget fint illustrerede udgivelser af dyr og planter, værker, hvis detaljeringsgrad blev stærkt forbedret med kobberstikkets opfindelse til erstatning af træstikket, som det f.eks. kunne ses i Conrad Gesners (1516-1565) store værk, *De rerum fossilium, lapidum et gemmarum maxime, figuris et similitudinibus liber – En bog mest om fossiler, sten og adelsten med illustrationer og gengivelser* fra 1565.

Stadens og Lérys etnografiske beskrivelser skriver sig ind i denne tradition, og med disse to bøgers mange genudgivelser på flere sprog blev de vidt udbredt og fik stor betydning bredt blandt de protestanterne. Fra samme periode kan man sige, at André Thevets *Les Singularitez de la France Antarctique autrement nommée Amerique – Ejenommelighederne i Antarktisk Frankrig, også kaldt Amerika* fra 1557 er den tilsvarende katolske fremstilling af tupinambaerne, om end Thevet havde de fleste af sine informationer fra andre, mens både Staden og Léry byggede deres beretninger på egne iagttagelser. Stadens og Lérys udgangspunkt var på flere måder modsat hinanden. Ikke bare præsenterede de de vilde fra hver sin side af modsætningerne i Brasilien, og fra hver sin side af det kannibalistiske måltid – den ene skulle spises, den anden blev inviteret med til bords – de repræsenterer også på en måde hver sin stand, idet Hans

4 | I Theodor de Brys streg blev indianerne til klassiske figurer, og i hans illustrationer til Las Casas' værk fik den reformerte de Brys fremstillet de spanske katolikkers ondskab. Denne fremstilling af katolikkerne som grusomme gik igen i en lang række af de Brys illustrationer.

Staden var en simpel, men dog læsekyndig lutheransk soldat, mens Léry, da han skrev sit værk, var en uddannet calvinisk præst. Staden kaldte sit værk i dansk oversættelse: *Sandfærdig beretning om og beskrivelse af et vildt, nøgent, grusomt, kannibalistisk folks land, beliggende i Den Ny Verden Amerika, som både før og efter Kristi fødsel har været helt ukendt i Hessen indtil for to år siden, da det ved selvsyn af Hans Staden fra Homberg i Hessen blev kendt og nu ved dette skrift kommer for en dag* – dengang populært kaldt *Das Menschenfresserbuch* – *Menneskeæderbogen*. Dette værk består af to dele; den ene del er en beretning om forløbet, bygget op som en slags martyr- eller helgenberetning med tilfange-tagelse, lidelse, den sande tro, mirakler og udfrielsen ved Gud (Duffy og Metcalf 2012 s. 94). I samtiden kan den ses som et personligt øjenvidneudsagn, der i tekst og illustrationer viste Guds væren for protestanten, en form for propagandaskrift, der var vigtigt i en tid, hvor de protestantiske ideer skulle fortrænge de katolske (Whitehead og Harbsmeier 2008 s. lxxii). Den anden del var en

etnografisk beskrivelse af tupinamba i form af svar på de spørgsmål, Staden har fået stillet. Stadens værk var velillustreret og var det første, der bragte illustrationer, der var lavet af en, der selv havde været i Amerika (Brown 1997). Léry gav sit værk titlen: *Beretning om en rejse til landet Brasilien, også kaldt Amerika; indeholdende sørejsen og de bemærkelsesværdige ting, forfatteren oplevede på havet, Villegagnons adfærd i dette land, de vilde amerikane-res fremmedartede skikke og levemåder sammen med eksempler på deres sprog. Dertil føjer sig en beskrivelse af forskellige dyr, træer, urter og andre bemærkelsesværdige ting, som er helt ukendte på denne her side [af Atlanterhavet], hvilket man vil se i kapitel-resumeerne i begyndelsen af bogen. Dette har aldrig tidligere været belyst af årsager, der fremgår af forordet. Det er alt sammen indsamlet på stedet af Jean de Léry, født i Margelle i området Sainct Sene i grevskabet Bourgogne*.

Léry fik først kendskab til Stadens bog i 1586 via en schweizisk læge, Felix Platerus (1536-1614), der havde læst Stadens bog på tysk og sammen-

5 | Også Thevets værk var illustreret, og heller ikke her var nøjagtighed et centralt træk. Her ses indianere på jagt.

lignet den med Léry's. Léry lånte bogen og fik en anden schweizer, Theodoret Turquet de Mayerne (1573-1655), til at oversætte den til fransk. Léry fandt de to beretninger om de indfødte fundamentalt ens (Forsyth 1985 s. 29-30) og nævner Staden's værk i genudgivelserne i 1600 og 1611. De to værker blev udgivet på latin af Theodor de Bry (1528-1598), en hollænder, der på grund af sin reformerte tro måtte flygte fra spanierne i Holland til Frankfurt, hvorfra han indledte opbygningen af sit store værk om de oversøiske ekspeditioner, primært med henblik på at fremme protestanternes deltagelse i koloniseringen af den ny verden. De to her omtalte værker fremkom i *Americae tertia pars* fra 1592 med fantastiske, klassicistiske illustrationer. Senere illustrerede De Bry Bartolomé de Las Casas' (1484-1566) *Meget kort beretning om ødelæggelsen af Indierne*, der blev udgivet i 1552, og disse illustrationer understregede de spanske og dermed katolske grusomheder mod de indfødte som et led i kampen mod katolikerne (Brown 1997). Det gælder for begge værker, at deres troværdighed på det seneste i den politiske korrektheds ånd er blevet betviv-

let (Arens 1979). Kannibalismen er ifølge ham en myte, europæerne skabte for at legitimere brugen af de indfødte som slaver, men dette er igen blevet skarpt afvist (Forsyth 1985 og Lestringant 1997 s. 7). Om eller i hvilken udstrækning de to beretningers skildringer af de indfødte er sande, er dog uden betydning for denne artikel.

Endelig skal det nævnes, at Girolamo Benzoni's (f. ca. 1519) bog *La historia del mondo nuovo – Den Ny Verdens Historie*, oprindeligt udgivet i Venedig i 1565, også regnes som en protestantisk kampbog mod katolicismen med reference til indianerne. Benzoni, katolik og fra Milano, var i Amerika fra 1541 til 1556, og hans beretning er ikke antikatolsk, men indeholder en stærk kritik af de spanske grusomheder mod de indfødte, noget, han selv oplevede, men også en kritik, han kan være blevet inspireret til af Las Casas' *Meget kort beretning*. Det, der inddrog Benzoni's skrift i striden, var et forord og noter i en senere oversættelse af bogen ved en ven af Léry, en militant huguenot, der aldrig havde været i Amerika, Urbain Chauveton (Whatley 1987/88 s. 270). Chauveton fremstillede Benzoni's beskrivelser af spaniernes gru-

somheder som karakteristiske for katolikkerne. Thevet gav svar på tiltale, blandt andet i form af en fremhævelse af inkarigets besejrer, Francisco Pizarro (ca. 1471-1541), som den store helt i modsætning til Benzonis beskrivelser af Pizarros blodige nedslagtinger. Hvis man paralleliserede spanierne og katolikkerne, måtte spanierne gøres til helte. Thevet karakteriserede i forlængelse heraf protestanterne som drømmende, urealistiske teoretikere, åndsfraværende folk, som fra deres kontorer og kamre kom med deres platoniske ideer. Det så ifølge Thevet ud, som om disse protestanter ville foretrække, at barbari og troløshed herskede i disse områder frem for kristendom (Whatley 1986 s. 324-25).

To protestanter i Brasilien

Hans Staden fra Homborg i Hessen

Hans Staden er født omkring 1525 og har gået i skole i et fromt luthersk miljø. Han synes at have deltaget som bøsseskytte i kampene lige efter Martin Luthers (1483-1546) død, måske Den Schmalkaldiske Krig 1546-47, hvor Karl V (1500-1558) forsøgte at trænge protestanterne tilbage, og hvor Hessen var en hovedaktør i Det Protestantiske eller Schmalkaldiske Forbund (Duffy og Metcalf 2012 s. 20-23). Da katolikkerne vandt kampene, blev Hessen et af de områder, det gik hårdt ud over økonomisk, og dertil blev befolkningen tvunget til at genantage den katolske tro. Den uro og nød, dette medførte, fik unge protestantiske mænd til at søge udenlands. Måske var Stadens udvandring en del af denne bevægelse, eller også har han blot villet ud og søge lykken i den sagnospundne ny verden.

Staden kom i 1547 via Kampen i Holland med skib til Setúbal, og efter en kort tur med et saltskib tog han til Lissabon, hvor der var en koloni af tyske handelsfolk og tyskere, der søgte arbejde på de portugisiske skibe til Indien og Brasilien. Staden kom for sent til kongens skibe til Indien, men fik

job som skytte på et skib med dødsdømte fanger til Brasilien, hvor fangerne skulle deltage i befæstningen af landet eller eventuelt sættes i land tilfældige steder, så de, hvis de overlevede, kunne lære det lokale sprog og senere fungere som tolke. Skibet afgik i juni 1547 og nåede Pernambuco den 28. januar 1548 efter på vejen at have taget en maurisk prise, altså et skib tilhørende muslimer, og været udsat for meget hårdt vejr. I Brasilien deltog Staden i kampe mod de indfødte tupinambaer, der belejrede bostedet Iguarassu. Efter sejr her, lastning af skibet og et forgæves angreb på et fransk skib sejlede de tilbage til Portugal, hvor de ankom i oktober 1548.

I Sevilla fik Staden job på et spansk skib, der i påsken 1549 satte kurs mod La Platafloden og den spanske bosætning Asunción. Denne bosætning var blevet grundlagt 12 år tidligere, og rygtet var, at den lå i nærheden af guld i peruvianske mængder. Efter seks måneder på havet under elendige vejrforhold nåede de endelig kysten. De fandt også det sted, Santa Catharina, de havde aftalt at mødes med de to andre skibe i flåden, hvis de kom væk fra hinanden undervejs. Kun det ene skib dukkede op. Efter at have samlet forråd satte de kurs mod La Platafloden, men en heftig storm sænkede det ene af skibene, og det resterende var ikke stort nok til, at alle kunne komme med. De forblev nu ved Santa Catharina i to år. I begyndelsen led de ingen nød, da de byttede deres knive og andre redskaber for mad med de indfødte. Men da portugiserne ikke havde mere at bytte med, sultede de, hvorfor situationen blev uholdbar. De delte sig nu i to grupper, hvor den ene skulle forsøge at nå frem til Asunción over land (hvad der lykkedes for ganske få af dem), mens den anden skulle sejle til den portugisiske bosætning i San Vincente og forsøge at skaffe et større skib, så de alle kunne sejle til La Plata. Staden deltog i sejladsen mod San Vincente, men igen led de skibbrud. Heldet ville, at det var tæt på en portugisisk bosætning og ikke langt fra San Vincente, så i 1552 nåede han frem til den portugisiske bosætning.

Staden blev her ansat med lovning om god betaling som skytte på en mindre befæstning, Bertioga, på øen Santo Amaro. Herfra skulle han beskytte den portugisiske bosættelse mod tupinambaerne.

Her fik Staden besøg af en anden tysker fra Hessen, Heliodorus Eobanus (1529-1587), som han havde boet hos i San Vincente. I den forbindelse skulle Staden hente noget kød, som hans slave havde skaffet. På vej efter kødet blev Staden taget til fange af tupinambaerne, og i sin fortvivlelse sang han *Salme 130*, en af de salmer, Martin Luther havde skrevet tekst til, og som blev brugt ved Luthers begravelse. Denne salme viser netop anger og troen på Gud:

» Herre, i min dybe fortvivlelse råber jeg til dig om hjælp! Herre, hør mig! Lyt til mit tryglende råb! Herre, hvis du holdt regnskab med vore synder, hvem kunne da undslippe dom? Hos dig er tilgivelse at få – tilgivelse som ansporer os til lydighed!»

Lige fra starten truede tupinambaerne med at æde Staden. Han forsøgte at udgive sig som ven af franskmændene, hvad tupinambaerne totalt afviste, for hvad lavede han så hos portugiserne. Efter et stykke tid kom en franskmand forbi, men da Staden ikke talte fransk og franskmændene ikke tysk, konkluderede franskmændene, at Staden var portugiser, og at de bare skulle æde ham. Da Staden derefter brød ud i gråd, bekræftede det tupinambaernes tro på, at han var portugiser, for ifølge dem hylede portugiserne altid, når de skulle ædes.

Før tupinambaerne fik ædt Staden, blev en høvding, af Staden kaldt en konge, og en del af hans familie syge, og de bad Staden henvende sig til sin gud, som de havde hørt – sikkert fra franskmændene – var meget stærk. Staden skulle derved sikre, at kongen ikke døde. Som gengæld betingede Staden sig, at de ikke dræbte ham. Kongen overlevede, og Staden havde dermed sikret livet endnu et stykke tid. Franskmændene dukkede så op igen, og nu kunne de kommunikere på det

indfødte sprog. Franskmændene forsøgte at få Staden med sig, men de indfødte ville ikke give slip på ham. Han lovede at hjælpe Staden og sagde til de indfødte, at Staden var franskmændenes ven, og at de ikke måtte dræbe og æde ham. Da Staden samtidig flere gange ved bøn forhindrede uvejr, blev han efterhånden også af nogle indfødte betragtet som en, der havde styr på en stærk gud. Staden fortolkede dette som Guds direkte tilstedeværelse og beskyttelse.

Det lykkedes i oktober 1554 for Staden at få lov til at komme om bord på et fransk skib ved Rio de Janeiro, og her blev han, efter at man havde lovet tupinambaerne, at han ville vende tilbage året efter. Skibet havde en kort kamp mod et portugisisk skib, der kom for at handle samme sted, og Staden blev hårdt såret. Han overlevede og kom tilbage til Normandiet, hvor han gik i land den 22. februar 1555. Herfra gik det over London, Zeeland, Antwerpen og hjem. Staden er således kommet hjem stort set samtidig med, at Villegagnon drog af sted for at etablere den franske koloni La France Antarctique. Måske blev Staden, der jo kendte området godt, opfordret til at tage del i denne ekspedition. I det mindste var det ovennævnte Gaspard de Coligny, der personligt udstedte rejsepas til Staden, måske som betaling for vigtige informationer om de portugisiske stillinger i området (Duffy og Metcalf 2012 s. 73-74).

Efter sin hjemkomst blev Staden borger i Wolfhagen. I 1557 var han i lære som salpeterkoger hos en pulvermager i Marburg, hvorefter han sandsynligvis har levet som salpeter- og sæbekoger eller krudtmager i Wolfhagen. Staden er formentlig død af pest i Wolfhagen i 1576.

Staden befandt sig på hele turen til Brasilien blandt katolikker, hvad han ikke har registreret noget sted. Det har klart ikke betydet noget, for så ville han nok have nævnt det i forbindelse med forskellige episoder, ligesom det ikke har betydet noget for franskmændenes redning af ham. Stadens protestantiske tro kommer i hans beretning især til

udtryk ved hans direkte relation til Gud.

Staden berettede om sine oplevelser i en bog, der allerede i udgivelsesåret 1557 udkom i to oplag. Året efter kom det tredje. Alle var de illustreret med træsnit, men mens det første oplag fra Frankfurt am Main var illustreret af en person, der ingen idé havde om Amerika og de indfødte der, blev dette rettet i de øvrige udgaver, hvor Staden sikkert har været inde over disse illustrationer. Bogen blev yderst populær i de protestantiske lande på grund af sin morale i form af Guds nåde og værdien af den sande tro (Duffy og Metcalf 2012 s. 3).

Stadens bog, der var tilegnet den højlærde landgreve Philipp af Hessen (1504-1567), greve af Katzenelnbogen, Dietz, Ziegenhain og Nidda, der var en meget stærk støtte for og beskytter af Luther. Kontakten blev formidlet af en Dr. Johann Dryander (græsk for Eichmann) (ca. 1500-1560), en lærd anatom, læge, matematiker, astronom og professor i medicin i Marburg, senere rektor for dette første protestantiske universitet. Dryander, der var censor for trykte udgivelser i Hessen, brugte forordet til at argumentere for, at Stadens beretning var sand. Den kan ifølge Dryander forekomme den "gemene hob" falsk, men ligesom der var stærke og hellige folk, der benægtede eksistensen af mennesker syd for ækvator og hævdede det umulige i at krydse dette ildbælte, så har opdagelserne vist, at de tog fejl. Sandheden er kommet for en dag, og Stadens beretning må betragtes som ærlig og sand, for han har ikke villet hævde sig selv, men fremhæve Guds allestedsnærværelse og konstante hjælp til en, der tror og inderligt beder om Guds hjælp. Og Staden er ikke en snyder som de katolikker, Dryander lige nævner, der lover helgenerne store gaver, hvis de overlever en truende fare, vel vidende at de vil snyde, når de først er reddet.

Stadens bog blev formuleret og udgivet i et meget strengt protestantisk miljø med Philipp og Dryander som to af tidens stærkeste forkæmpere for den protestantiske tro. Stadens beretning er via hans egen situationsfornemmelse og Dryanders

6 | Jean de Lérys fremstilling af en indianerfamilie.

redigering blevet formuleret ind i denne tids stærke religiøse kontekst (Duffy og Metcalf 2012 s. 81 ff.).

Jean de Léry fra Margelle i Saint Sené i Bourgogne

Jean de Léry er født i 1536 i beskedne kår og uddannet som skomager. Han skiftede til den reformerte tro og flygtede til Genève. Her synes han at have været under uddannelse til missionsvirksomhed hos Jean Calvin (1509-1564), der havde brudt med den katolske kirke i 1533 og derefter

var flygtet fra Paris til først Basel i 1534 og siden videre til Genève i 1536, hvor han så grundlagde et præsteakademi. Centrale teser af relevans for det følgende er, at frelse er bestemt af Gud, før de pågældende er født. Det er altså ikke noget, man selv har indflydelse på. Mennesket er egoistisk og tjener sig selv og ikke Gud på grund af syndefaldet, og derfor skal Jesu død ses som soning for de udvalgte.

I 1556 fik Calvin ifølge Léry en henvendelse fra Villegagnon; de havde kendt hinanden, siden de begge studerede i Paris. Calvin skulle i denne henvendelse, hvis eksistens Villegagnon benægter, men som Léry citerer i forordet til sin bog, være blevet bedt om at sende folk til den ny franske koloni i Brasilien, og Calvin sendte 14 huguenotter, heriblandt fire præster og Léry. Dertil medtog de ti unge drenge med henblik på, at de hurtigt kunne lære det indfødte sprog, samt fem unge piger og en kvinde til at holde øje med dem. Især disse piger vakte ifølge Léry stor opsigt blandt de indfødte, for de havde aldrig før set kvinder med tøj på. Den 10. september 1556 forlod de Genève og sejlede fra Frankrig den 20. november med tre krigsskibe. De plyndrer de skibe, de kunne komme i nærheden af og forsøgte også at komme i land på De Kanariske Øer for at plyndre her. Dette mislykkedes dog. Den 26. februar 1557 så de land i ”den 4. del af verden”, det Amerika, som ifølge Léry er opkaldt efter ham, der i 1497 opdagede landet, en idé, som Lérays hovedmodstander, Thevet også fremhæver (Thevet 1878 s. 133 og 139), og som refererer til, at Amerigo Vespucci havde publiceret breve om en rejse for den spanske konge til området omkring Amazonas i 1497-98. Den 7. marts nåede franskmændene frem til den franske koloni, hvor pigerne hurtigt blev gift, så der ikke var ugifte kvinder i kolonien. Med på skibet tilbage til Frankrig var ti vilde drenge, som Villegagnon havde modtaget som slaver. De blev i Frankrig præsenteret for kongen, der gav dem som gaver til forskellige adelsmænd. Det var

calvinisternes opfattelse, at Villegagnon i forlængelse af samarbejdet med Coligny ville grundlægge en koloni til både katolikker og huguenotter, hvorfor den kunne fungere som tilflugtssted for huguenotterne og udgangspunkt for deres mission. Sådan blev det ikke. Huguenotterne og Villegagnon kom i hård konflikt med hinanden, især om nadveren – var det symbolsk eller reelt Herrens kød og blod? Dertil kom, at Villegagnon fordømte Calvin som en ond kætter. Også på det praktiske plan udspandt der sig en hård konflikt, for huguenotterne skulle ikke missionere, men arbejde hårdt fysisk med at bygge kolonien op. Léry fungerede som skomager. I løbet af nogle måneder blev konflikten så hård, at huguenotterne opsagde deres relation til Villegagnon, som til gengæld fratog dem deres madrationer. Dette gjorde dog ifølge Léry ikke noget, da de fik meget bedre mad fra de indfødte. Efter otte måneders ophold forbød Villegagnon dem at opholde sig på øen, så de tog over på fastlandet, og mens de ventede på et skib til Frankrig, tilbragte de to måneder hos tupinambaerne, der sørgede for dem.

Léry besøgte under sit ophold i kolonien flere gange de venligtsindede tupinambaer på fastlandet og blev her blandt andet til sin store skræk og med en søvnløs nat til følge inviteret til at deltage i en kannibalfest, hvor Léry fik tilbudt en fod. Andre gange overværede han deres krige og ellers det almindelige liv. Léry beskriver, hvordan han flere gange foredrog de kristne dyder for de vilde. De lyttede pænt, for blandt tupinambaerne holder man mund og lytter, når andre taler, men derefter viste det sig ikke at have haft nogen effekt. Det var på disse ture og så især under de to måneders ophold blandt tupinambaerne, at Léry indsamlede et omfattende materiale om disse menneskers kultur.

Efter to måneder hos de indfødte kom der skib til Frankrig, men ligesom de skulle til at sejle, fortrød fem af huguenotterne, heriblandt Léry, og ville tilbage til kolonien. Dette skyldtes mest, at

skibet var i en så elendig forfatning, at det ikke kunne forventes at holde til turen over Atlanten. Léry blev dog i sidste øjeblik overtalt til at følge med til Frankrig, hvad der var heldigt for ham, for af de fire, der vendte tilbage, blev de tre henrettet ved drukning. Villegagnon forsøgte også på anden vis at straffe de flygtende huguenotter, idet han bad kaptajnen straks ved hjemkomsten hemmeligt at overbringe et brev til en dommer i Frankrig, og af brevet fremgik det, at disse mennesker var kættere og straks skulle arresteres og brændes.

Den 4. januar 1558 sejlede Léry fra Brasilien, og sult og mangel på vand samt konstant hårdt arbejde med at pumpe vand ud af skibet medførte, at mange døde undervejs – og at man måske var tæt på at spise de døde i stedet for at smide dem i havet. Alt, hvad de havde samlet i Brasilien, som kunne spises, blev spist, selv de skind, de havde med. Den 24. maj nåede de land, og Villegagnons brev blev overgivet til en magistrat, som heldigvis var positiv over for huguenotterne, så i stedet for at blive brændt blev de hjulpet. Og de trængte til hjælp, for ifølge Léry var deres forfatning så sølle, at de i over en måned end ikke kunne tåle duften af vin. I svag forfatning red Léry så til Nantes, og ligesom Hans Staden afslutter han sin bog med en tak til Gud, der har reddet ham de utallige gange, han var i livsfare.

Senere samme år vendte Léry tilbage til Genève, hvor han blev gift og færdiggjorde sin præsteuddannelse. I 1562 blev han præst i nærheden af Lyon på et tidspunkt, hvor der udbrød stærke kampe mellem huguenotter og katolikker, da huguenotterne brændte ikonerne i de katolske kirker. I 1563 var han tilbage i Genève, hvor han skrev det første udkast til sin bog om rejsen til Brasilien. I 1569 kom han til kirken i La Charité-sur-Loire, hvor han i august 1572 oplevede Bartholomæusnatten mellem den 24. og 25. august. 22 huguenotter i La Charité-sur-Loire blev dræbt, men det lykkedes for Léry, der var på dødslisten, i sidste øjeblik at flygte til Sancerre (Lim-

berger-Bartdorff 1973 s. 222). Fra januar til august 1573 var Sancerre belejret af katolske tropper, og mange døde af sult, ligesom menneskekød kunne købes på torvet. Léry kunne her genkende sultsituationen fra kannibalerne og fra hjemrejsen fra Brasilien. Efter våbenstilstanden flygtede han til Bern, hvor han fik ro til at skrive en bog om katastrofen i Sancerre: *Histoire mémorable de la ville de Sancerre – Byen Sancerres mindeværdige historie* fra 1574. I 1576 kom han tilbage til Frankrig, og i Lyon fandt han sit oprindelige manuskript om Brasilien, som blev færdiggjort og udgivet i 1578. Jean de Léry tilbragte sine sidste år i Vaud i Schweiz, hvor han døde af pest i 1613.

Léry's bog nåede at udkomme i fem oplag, mens han levede. Og der var også andre fra denne ekspedition, der udgav værker om turen, som f.eks. calvinisten Pierre Richier (ca. 1506-1580), der fulgte Léry både frem og tilbage. Hans værk udkom i 1561 under titlen *Réfutation des folles resveries, execrable blasphèmes, erreurs et mensonges de Nicolas Durand, qui se nomme Villagagnon – Tilbagevisning af de tåbelige fantastier, afskyelige gudsbespottelser, fejl og løgne, som er fremsat af Nicolas Durand, der kalder sig Villagagnon*.

Léry's bog om Brasilien, der er tilegnet ”den navnkundige og magtfulde herre, François, greve af Coligny, herre til Châtillon-sur-Loing” (1557-1591), søn af Gaspar, er i indledningen og flere steder i selve teksten formuleret som et hårdt opgør med Villegagnon for hans forræderi mod de reformerte og hans skyld i, at kolonien måtte opgives. Og bogen er et endnu hårdere opgør med franciskanermunken André Thevet, der var med Villegagnon i Brasilien fra starten. Thevet var Katarina af Medicis (1519-1589) præst og kongelig kosmograf for Karl IX (1550-1574). Villegagnon engagerede ham som præst fra begyndelsen, men Thevet var kun i Brasilien i ti uger, hvorefter han rejste hjem på grund af sygdom, længe før Léry og huguenotterne ankom. I 1556 skrev Thevet som nævnt om opholdet i *Les Singularitez de la France*

7 | *Skt. Thomas. Måske var det ham, der besøgte indianerne. Han var kendt for at have misioneret i Østen, hvor han også skulle være begravet hos de thomaskristne. Billedet her er malet af Michelangelo Merisi da Caravaggio i 1601-1602: Incredulità di San Tommaso (Den vantrø Skt. Thomas).*

.....

Antarctique, og i senere udgaver heraf kritiserede han calvinisterne for oprøret og gav dem skylden for, at hele projektet mislykkedes. Thevet's beskrivelse af indianerne var nærmest aristotelisk; de var ekstremt fremmedartede og vilde, uden tro, lov, religion eller civilitet. De spiste rødder og levede som fornuftløse dyr, som naturen har skabt dem, og både mænd og kvinder gik totalt nøgne rundt

uden nogen form for skam (Thevet 1878 s. 134 og 141); de var de mest grusomme og umenneskelige skabninger i Amerika, noget pæk, der normalt spiser menneskekød, ligesom vi spiser okse- og fårekød, og har stor fornøjelse hermed (Thevet 1898 s. 140 og Limberger-Bartdorff 1973 s. 221). Også tupinambaerne blev således blandet ind i kampen mellem calvinisterne og katolikkerne.

De vilde tupinambaer i protestantisk perspektiv

Opdagelsen af Amerika affødte to forståelser af de mennesker, man fandt her. På den ene side blev de bestemt som mennesker, det vil sige Adams efterkommere, på den anden som de barbarer, Aristoteles (384-322 fvt.) havde placeret mellem mennesker og dyr som naturlige slaver. Denne figur bliver hurtigt til den halvt dyriske vildmand, som

denne var kendt fra de europæiske øde områder. Dette ses på mange illustrationer af indianerne, hvor de forsynes med skæg og i enkelte tilfælde pels, altså vildmandssymboler, samtidig med at der i teksterne gøres opmærksom på, at de er skægløse og uden behåring på kroppen, hvad der for mændenes vedkommende blev tolket som en form for naturlig impotens, idet man havde erfaring med, at eunukker mistede behåringen. Både den spanske konge og skiftende paver forsøgte at få styr på, hvad de indfødte var for skabninger, og den 2. juni 1537 udstedte pave Paul III (1468-1549) bullen *Sublimis Deus*, der forbød europæerne at gøre indianerne til slaver samt erklærede, at de var mennesker og dermed mål for evangelisering. Som Adams og Noas efterkommere måtte de have haft besøg af en af apostlene, og her var skt. Thomas det bedste bud, for hans missionsmark havde været Østen. Om han så havde været iblandt de vilde i Amerika, før de vandrede hertil, eller om Thomas selv havde været i Amerika, var usikkert, men klart var det, at de igen havde mistet den sande tro. Alt dette rejste en række interessante spørgsmål.

Guds mening med opdagelserne

To af de ting, der indgik i debatten om opdagelsen af Amerika, var Guds mening med opdagelserne, og hvor i *Bibelen* Amerika var nævnt. Det sidste var der nogle bud på, og det var hurtigt givet, at det ikke, som Christopher Columbus troede om Hispaniola, var Ofir, hvor kong Salomon hentede sine rigdomme (1 Kong 9.28 og 10.11 m.fl.). En mere generel tendens var, at Amerika var der, hvor Djævelen stadig herskede, og med spaniernes ankomst og mission stod nu det endelige slag mellem Gud og Djævelen. Hermed smeltede de to opfattelser af indianerne på en måde sammen. Indianerne blev til efterkommere af Adam, men i en vild form, som skyldtes, at de var blevet forført eller havde ladet sig forføre af Djævelen og dermed havde mistet den sande tro. Derfor var

det også en legitim religiøs handling at erobre landet. Men midlerne var der stor uenighed om, ikke kun mellem protestanter og katolikker, men også inden for katolikkernes forskellige sekter.

Hvor en del katolikker ville fordrive denne djævelskab med alle midler, var der andre, der ligesom de fleste protestanter så opgøret som et åndeligt opgør. Chauveton, der som nævnt aldrig havde været i Amerika, og Léry fremstillede Amerika som jomfrueligt, paradisk og en frisk åbenbaring af, hvad Gud kan skabe, og de europæiske aktiviteter, det vil sige de katolske, som morderiske. For Chauveton var meningen med opdagelsen af Amerika, at Gud ville vise os, hvor sølle vor natur er, når vi er frataget den sande tro. Ved at spejle os i disse medmennesker kunne vi erkende, at uden den sande tro var vi fattige, blinde, nøgne, afgudstilbedere, frataget alle goder og fyldt med alle laster (Whatley 1987/88 s. 273). Amerika var Forsynets gave, et helt nyt tableau, som genanimerede vores nedslidte beundring af Gud. Dette viser igen den dobbelthed mellem paradisopfattelsen og dermed sympatien og så hedenskaben, som karakteriserede de protestantiske opfattelser. På den ene side var Amerika det paradisiske sted for ungdommens kilde og for calvinisterne en ny guddommelig åbenbaring af, hvad Gud kunne skabe, med henblik på at genoplive vores beundring for Gud, på den anden side et område tilhørende Djævelen og dæmonerne, sådan som disse mørkets fyrster fremstod i de forskellige afgudsbilleder. På en måde kunne livet i Amerika fremstilles som den guldalder, man i renæssancen gen fandt fra antikken, hvad der igen fik nogle til at søge indianernes oprindelse i antikkens forskellige folk.

Kristendommens mulighed

En ting, der hurtigt blev bemærket af spanierne, var, at der ikke fandtes hvedemel i Amerika. Også franskmændene var meget opmærksomme på dette, idet hvede var nødvendig til fremstilling

af nadverbrød (2 Mos 29.2 om usyrede brød: ”du skal lave dem af fint hvedemel”). Når der ikke var vin og hvedemel, var spørgsmålet, om der kunne afholdes nadver, eller om kristendommen var bundet til Den Gamle Verden. Problemet var naturligvis størst for katolikkerne, idet det kunne være vanskeligt at forestille sig, at det lokale bryg og majsbrød kunne transformeres til Jesu blod og legeme. Dog blev det hurtigt konstateret, at både druer og hvede kunne dyrkes på dette nye kontinent. I det hele taget var der debat om de kristne pligters gyldighed i Amerika. Léry omtaler således de katolske søfolks problem, da de næsten døde af sult når land i Amerika askeonsdag. Gælder fasten så her? Léry konstaterer kort, at de katolske søfolk spiser med henvisning til, at Gud endnu ikke havde sat sin fod på dette land.

Opfattelsen af missionen varierede stærkt mellem katolikker og protestanter. Katolikkerne forsøgte at bruge de oprindelige religiøse forhold til at føre folk ind i kristendommen. De forsøgte således at erstatte lokale guder med helgener og lige så stille ændre den oprindelige religion til den katolske. Dette tog protestanterne fuldstændig afstand fra, for det var det samme som at gå på kompromis med Djævelen, kernen i de indfødtes religion. For protestanterne var kristendommen et enten/eller. Katolikkerne kunne dermed kategoriseres som kættere i ledtog med Djævelen, og papisterne kunne betragtes som lige så meget afgudsdyrkere som indianerne. Men Satan havde alligevel det problem, at begge kategorier af afgudsdyrkere måtte have et svagt skær af sandhed i sig, for det måtte alle mennesker som Guds skabninger have (Whatley 1987/88 s. 278).

Der var blandt protestanter to hovedopfattelser af muligheden for at gøre de vilde kristne. Man kunne betragte dem som religiøst tomme – det fremgik af flere beretninger, at indianerne ikke havde religion – og her var opgaven blot at fylde den sande tro og de europæiske dyder ind i hovedet på disse mennesker. Denne tabula rasa-idé lå

til grund for huguenotternes opfattelse af de vilde (Lestringant 1990 s. 16). I den anden opfattelse var deres religiøse bevidsthed fyldt op af djævelskaben, hvorfor der skulle ske en afkodning, før kristendommen kunne få plads. Derefter var der blandt katolikkerne en debat om, i hvor høj grad de indfødte kunne tilegne sig kristendommen. Kunne de blot lære den uden at forstå den, eller kunne de virkelig tilegne sig den. I forlængelse heraf var der en markant forskel på den katolske og den protestantiske tilgang. Mens katolikkerne skulle fordrive Djævelen fra Amerika, var opfattelsen hos protestanterne langt mere, at den enkelte selv måtte bære ansvaret for sit eget fordærv. Mens katolikkerne havde nogle ideer om, at den lange vandring fra Ararat til Amerika ligesom alle andre vandring ud i verden havde ført til tabet af troen, hvorfor indianerne ikke selv kunne gøre for det, så var det for protestanter som Léry klart, at de som personer havde forkastet den sande tro, altså at denne sandhed havde været en mulighed for den enkelte. Dette formulerede Léry i forordet på den måde, at mennesket altid vil have en intuitiv fornemmelse af afhængighed af et højere væsen. Alle mennesker har en religion, den være sig sand eller falsk, men det er også for Léry en sandhed, at menneskets begær er dets øverste gud.

I Lérys præsentation af tupinambaernes religion eller mangel på samme tager han udgangspunkt i Marcus Tullius Ciceros (106-43 fvt.) udsagn om, at der ikke findes noget folk så barbarisk og brutalt, at det ikke har en følelse af det guddommelige. Men en sådan følelse har tupinambaerne ifølge Léry ikke. De er helt uvidende om den eneste og sande Gud, og de dyrker ingen guder hverken i himmelen eller på jorden. De har ingen ritualer, intet, der kan minde om gudstjenester, og de beder ikke, hverken offentligt eller privat. De ved intet om verdens skabelse, de adskiller ikke dagene ved navne, og de fremhæver ikke en dag frem for de andre. Og Léry fortsætter: De ved intet om hverken religiøs eller verdslig skrift, og de

undrede sig meget over, at han skrev ned og næste dag kunne sige ting på deres sprog ved hjælp af et stykke papir. De mente, at det var hekseri. Heraf ser vi ifølge Léry, at skrift er en af de enestående gaver, Gud har givet os i de tre verdensdele, mens de i den fjerde ikke har fået den. De vilde blev forbavsede, når franskmændene prædikede for dem, at Gud styrede alt. Og når Léry udnyttede, at tupinambaerne var meget bange for tordenvejr, til at fortælle dem, at det var Gud, der fik jord og himmel til at skælve for at skræmme dem, var deres svar, at hvis han skræmte dem på den måde, var han ikke til noget. Nu er det ifølge Calvins *Institutio* fra 1536 givet, at alle har en fornemmelse af Gud (Calvin u.å. kap. 3.1 og 4.1). Léry kan derfor ikke lade tupinambaerne være helt uden gudsfornemmelse, og han fortsætter derfor: Det, at de skælver og er bange i tordenvejr, må tolkes som et tegn på, at de har en følelse af det guddommelige. Men Gud har overladt det til folk selv at bestemme. Han giver os sine goder – regn osv. – og det viser os, at når man ikke anerkender Skaberen, er det et resultat af ens egen ondskab. Så i og med at de har denne frygt, vil de ikke blive fritaget for dommen, og de vil ikke kunne henvise til uvidenhed, hvad der også er i overensstemmelse med Calvin og med *Romberbrevet*:

» For hans usynlige væsen, både hans evige kraft og hans guddommelighed, har kunnet ses siden verdens skabelse og kendes på hans gerninger. De har altså ingen undskyldning» (1.20).

Léry fandt tilmed enkelte rudimenter af den sande tro. De havde en fortælling om, at jorden engang blev helt dækket af vand, og kun nogle af deres forfædre, der havde søgt tilflugt i de højeste træer, overlevede. Dette var ifølge Léry det nærmeste, de kom de hellige skrifter, og det måtte være syndfloden, de omtalte. Fortællingen herom må have gået fra far til søn siden Noa, og da mennesket altid korrupperer tingene, og da de ikke havde

skrift, så beretningerne kunne holdes i deres rene og sande form, er der kommet det med overlevelse i de højeste træer ind i deres beretning. Léry synes her at referere til den nye status, skriften efter trykkekunsten havde fået i Frankrig. Gud havde aldrig forladt sig på det talte ords holdbarhed, men havde ladet skriften sikre meddelelsernes uforanderlighed, som det f.eks. var tilfældet med de ti bud, der var skrevne og ikke talte, eller med selve *Bibelen* (Foucault 2008 s. 55).

Også Staden hørte denne fortælling. Han skriver, at tupinambaerne fortæller om en stor flodbølge, der dræbte næsten alle deres forfædre, hvortil han kommenterer: ”Dette, tror jeg, må have været syndfloden” (Staden 1992 s. 104). Kun dem i både og dem i høje træer blev ifølge Stadens version reddet. Disse beretninger kan have ligget bag Francis Bacons (1561-1626) løsning af gåden. I den fiktive rejseberetning *New Atlantis* fra 1627 viser Bacon, at der havde været en ny syndflod i Amerika 1.000 år efter den ”rigtige” syndflod, og her havde nogle få overlevet ved at følge fuglene og flygte op i de høje bjerge. Dette forklarede indianernes brug af fjer.

Et andet eksempel på rudimenter af den sande tro tog ifølge Léry udgangspunkt i tupinambaernes forundring over franskmændenes bøn før og efter måltidet. Dette affødte, at Léry foredrog en længere missionerende beretning om kristendommens Gud, og tupinambaerne lyttede andægtigt og lovede at konvertere og ophøre med at æde deres fjender. En gammel mand svarede, at dette mindede ham om noget, han havde hørt sine bedsteforældre tale om for så lang tid siden, at man ikke kunne tælle månerne. Dengang var en franskmænd, med skæg og klædt som Lérys selskab, kommet til landet for at bringe folk til at adlyde deres Gud, og han talte til folk på samme måde, som Léry havde gjort. Men, fortalte den gamle, som vi har hørt fra vore forfædre, afviste vi det. Så kom der en anden, som efterlod et sværd, som vi har brugt til at dræbe hinanden med lige

siden. Og nu er vi kommet så langt, at hvis vi ville forlade denne skik, ville alle vore naboer håne os. Dette fik Léry til at overveje, hvad der kunne være sket; hvad var det, de havde lært mange århundreder tidligere af et menneske fra den gamle verden? Kunne det være en af apostlene? Skt. Mattæus prædikede evangeliet i et land med menneskeædende kannibaler (Matt 24.14), altså et folk der ikke var forskelligt fra de brasilianske amerikanere. Léry stolede dog mere på Skt. Paul i den 19. salme om apostlene: ”Der lyder ingen ord, ingen tale, uden at deres røst høres; deres røst når ud over hele jorden, deres ord til verdens ende”, som nok tydeligere kan forstås med Paulus udgave i *Romberbrevet* (Rom. 10.18): ”Deres røst er nået ud over hele jorden, deres ord til verdens ende”. Og Léry fortsætter: Når det er givet, at apostlene har været i fjerne lande, som vi ikke kender, hvorfor skulle vi så ikke kunne tro, at en eller flere af dem har været i disse barbarers land. Dette passer med Kristi ord om, at evangeliet skulle prædikes i hele verden. Léry vil dog ikke hævde noget om, hvad skete på apostlenes tid, men han vil til gengæld hævde, at han har set og hørt evangeliet blive prædikeret til antipoderne. Dette vil også gøre, at de vilde ikke kan undskylde sig på den sidste dag.

Staden er mere direkte i sit bud på, hvilken apostel der har besøgt området. Han konstaterer i lighed med Léry, at de fjerner håret oven på hovedet, så der rester en krans ligesom munkenes. Svaret herpå til Staden var, at deres forfædre havde set det på en mand, der hed Meire Humane, som havde udrettet mange forunderlige ting hos dem, så man måtte formode, at denne mand havde været en profet eller en apostel (Staden 1992 s. 100). Den mest sandsynlige apostel har for begge været Skt. Thomas.

Også det med sværdet har Léry en forklaring på. Det står fast ifølge Apokalypsen, at der blev givet magt til ham, der sad på den røde hest, til at fjerne fred fra jorden, og at de skulle dræbe hinanden, og han blev givet et stort sværd (Åb 6.4).

Denne tekst svarer i detalje til det, tupinambaerne fortalte og praktiserede. Om det så var korrekt, måtte andre ifølge Léry dømme om.

Léry fandt dog enkelte lyspunkter. De troede på sjælens udødelighed, og de mente også, at de godes sjæle, det vil sige sjælen hos dem, der havde hævnnet ordentligt og spist mange fjender, kom om bag bjergene, hvor de ville danse i smukke haver med deres forfædres sjæle, mens de kvindagtige og værdiløse, som havde negligeret forsvaret af deres fædreland, kom til et sted, hvor de blev torteret i det uendelige af Aygnan, deres udtryk for en djævel, og efterhånden identificeret med Djævelen af de kristne. Når de havde ondt, mente de, at det var Aygnan, der angreb dem, og de var forundrede over, at han ikke også angreb franskmændene. Og når franskmændene fortalte dem, at det skyldtes, at den gud, de talte om, var uendeligt stærkere end Aygnan, kunne de finde på, når de var hårdt presset, at love at tro på ham. Men som ordsproget siger: ”Når faren er ovre, håner vi helgenen” (Léry 1992 s. 134-48).

Léry afslutter med, at han har villet bevise, at disse nationer, hvor barbariske og grusomme de end måtte være mod deres fjender, ikke er så stolte, at de ikke overvejer, hvad man siger til dem. Og generelt vil han, hvad angår menneskets naturlige kvaliteter, hævde, at de hos tupinambaerne er bedre end blandt de fleste af de franske bønder og især i forhold til nogle i Frankrig, der mener, at de er åh så kloge (Léry 1992 s. 150).

Léry bruger sine registreringer af religionen hos tupinambaerne til en skarp kritik af ateisterne i Europa. Når de mener, at der ikke er nogen Gud, kan de lære af tupinambaerne, at selv i deres verden er der djævl, der torterer dem, der fornægter Gud og hans magt. Ateisterne kan så hævde, at det med Djævelen er ren fantasi hos disse vilde, men dertil svarede Léry, at han tydeligt har set disse vilde blive torteret af onde ånder. Endvidere kan hans eksempel også lære disse ateister, at selv de blinde brasilianere, der intet kender til de hel-

8 | Også forholdet til de indianske kvinder indgik i den protestantiske propaganda mod katolikkerne. Her ses De Brys fremstilling af Amerigo Vespuccis køb af indianske kvinder til spanierne.

lige principper, har en sjæl, der efter døden lever videre i total lykke eller ulykke. Dertil har peruanerne midt i deres falske religion en idé om kødets genopstandelse, hvad der beviser ateisternes løgnagtighed. Men i og med at ateisterne selv er værre end djævle, skriver Léry, sender han ”dem direkte i Helvede, hvor de kan smage frugterne af deres afskyelige fejl.”

En anden gruppe, der naturligvis skal have besked, er papisterne. Léry beskriver nogle shamanagtige tupinambaer, nogle falske profeter, som kaldes caraïbere (oprindeligt det spanske begreb for kannibaler), og som går fra landsby til landsby ligesom de papistiske afladsbærere. Léry overværede en større ceremoni og konstaterer, at disse caraïbere raslede med noget, og det lignede de klokkeringere, som ledsager de bedragerere, som udnytter de simple menneskers godtroenhed i Frankrig, mens de bærer relikvierne af Skt. Antonius eller Skt. Bernard fra sted til sted, og lignende tilfælde af afgudstilbedelse. I det hele taget betrag-

tede han tupinambaernes shamaner som afgudstilbedere, og deres tilbedelse af afguder som lig med katolikkernes helgen- og relikviedyrkelse.

Hvilken slags mennesker er indianerne?

Optakten til en forståelse af, hvad tupinambaerne var for nogle, fik Léry og de øvrige fra Villegagnons brev til Calvin. Villegagnon skrev, at landet var et stort vildnis og uopdyrket. Der var ingen huse, ingen tage, ingen brug af hvede. Beboerne var vilde og grusomme folk uden nogen form for dannelse og menneskelighed. De havde ingen religion, ingen viden om ærlighed, dyd eller om ret og uret. Villegagnon fandt, at franskmændene havde slået sig ned blandt dyr i menneskelig skikkelse. Villegagnon forbød derfor med dødsstraf franskmænd, der regnede sig som kristne, at have noget med de vilde kvinder at gøre. Kun hvis kvinderne blev kristne, måtte man gifte sig med dem, men det var der ikke en eneste, der gjorde, mens Léry opholdt sig på øen. Ingen af franskmændene

9 | Denne illustration fra 1505 fra Amerigo Vespuccis *Mondus Novus* i en udgave fra Rostock fremstiller indianeren som vildmand ved at sætte det store skæg på ham. Billedet refererer i øvrigt til Venus, der ved at gnide sit bryst forsøger at forføre Mars, altså igen et genbrug.

brød denne lov. Men efter hvad Lery siden hørte, tilsmudsede Villegagnon sig efter Lérays bortrejse med vilde kvinder (Léry 1992 forord og s. 43).

Léry tager i sin beskrivelse afstand fra, at de er vildmænd. Han skriver, at i modsætning til, hvad mange tror, så er de ikke overdækket med hår, de har ikke pels. Faktisk er de ifølge Léry ikke mere behårede, end vi selv er, og lige så snart der vokser hår ud hvor som helst, så plukker de det ud med neglene og efter europæernes ankomst med pincetter, hvad der får deres udseende til at se flakkende og vildt ud (Léry 1992 s. 57). Et andet forhold, Léry skulle rette op på, var det fænomen, at selv om kvinderne gik nøgne rundt, så man aldrig blod på deres ben – havde de menstruation? Léry

konstaterer, at selv om han aldrig så blod på kvindernes ben, så havde de efter hans mening menstruation (Léry 1992 s. 155-56). Et sidste fænomen, der talte imod indianernes menneskelighed, var, som Sebastian Münster (1488-1552) skriver i sin *Cosmographia* fra 1544, at kvinderne føder uden smerte. Dette punkt forholder Léry sig ikke til.

For Léry var indianerne således mennesker, og derfor måtte de stamme fra en af Noas sønner; men hvem det var, fremgik ikke af de hellige skrifter. Léry overvejede det på følgende måde: Moses sagde, at Jafets sønner beboede nogle fjerne øer (1 Mos 10.5), men dette måtte tolkes som Grækenland, Gallien, Italien og andre områder i Europa. Der var ikke nogen grund til at tro, at det skulle være Amerika. Skulle de så stamme fra Sem ligesom jøderne, der siden blev så korrumpere, at Gud forstødte dem? Dette måtte også forkastes. Disse brasilianere var et folk, der var blevet forladt af Gud; hvis sådanne overhovedet fandtes, så stammede de mest sandsynligt fra Noas forbandede søn, Ham. Det står i de hellige skrifter, at da Josva begyndte at indtage Kanaaens land i overensstemmelse med de løfter, Gud havde givet patriarkerne, blev de folk, der boede der, slået med en sådan skræk, at de mistede deres styrke (Jos 2.9). Det kunne være, og Léry indrømmer, at han kan tage fejl, at disse amerikaneres forfædre er blevet jaget væk af Israels børn fra forskellige regioner i Kanaaens land. De gik om bord på skibe og overgav sig til havets nåde og blev kastet i land i Amerika. Og Léry henviser så til, at Fernández de Oviedo (1478-1557) har fastslået, at peruvianerne stammer fra Ham og har arvet den forbandelse, som Gud pålagde ham. Dette havde Léry også noteret sig 16 år tidligere, da han lavede noter til bogen og ikke kendte noget til Ovidios synspunkt. Léry vil dog ikke insistere – ”lad andre have deres mening” (Léry 1992 s. 150-51).

Senere viser Léry, at tupinambaernes begravelsesriter ligner de gamle jødiske skikke, sådan som Josefus (ca. 37-100) beskriver dem, især at de

begraver ting sammen med ligene. Deres værste overtro er, at de mener, at Aygnan, altså Djævelen, hvis han ikke kan finde andet kød, vil grave ligene op og æde dem. Derfor lægger de en masse mad oven på den nye grav, og denne djævelske skik fortsætter de med, indtil liget er rådnet. Denne idé om Djævelen kendes også fra det, rabbinerne prædiker, nemlig at kroppen skal ædes af en slange. Men Léry finder også andre tegn på en forbindelse til den gamle verden, for en tolk, der kunne lidt græsk, var særlig god, fordi der indgik adskillige græske ord i tupinambaernes sprog (Léry 1992 s. 175-77).

Som nævnt var vildmanden ofte modellen for den europæiske opfattelse af indianerne, så dette må Léry gøre op med. Tupinambaerne er hverken store, mindre eller federe end europæerne. Deres kroppe er hverken monstrøse eller uhyrlige i forhold til vore. Faktisk er de stærkere, mere solidt bygget, mere velproportionerede og adrætte samt mindre udsat for sygdom. Der er næsten ingen af dem, der er lamme, enøjede eller deforme. Selv om de bliver 100 eller 120 år, har kun få af de gamle hvidt eller gråt hår. Ud over det frostfrie klima begrundet Léry denne guldalderagtige tilstand med, at de drikker af ungdommens kilde, hvad der vil sige, at de kun bekymrer sig lidt om denne verdens ting og forhold i modsætning til os selv, der

» drikker af disse skumle, pestfyldte kilder, hvorfra der strømmer mistro, griskhed, retssager og skænderier fra misundelse og ambitioner, det, som æder vore knogler, udsuger marven, gør vore kroppe til affald og fortærer vores ånd, kort sagt forgifter os og slår os ihjel før tid”. (Léry 1992 s. 56-57)

Selv om tupinambaerne lever i disse tropiske områder, er de ikke specielt mørke, men nærmest som spaniere eller folk fra Provence. Staden konstaterer det samme; for ham ligner de folk i Tyskland, bortset fra at solen har brunet dem. De

opfører sig på mange måder eksemplarisk. Léry bemærker, at ægtefolk ikke viser følelser offentligt, hvad mange i Frankrig kunne lære af, og Staden bemærker, at de ikke elsker offentligt, men i hemmelighed, ligesom de kun skændes ganske lidt, selv når de er fulde. Dertil er de gavmilde, og de deler gerne deres mad med andre, der måtte mangle.

Det skal endelig nævnes, at indianerne også blev identificeret på en helt anden måde. Den franske advokat og huguenot Marc Lescarbot (ca. 1570-1642) skrev i 1609 i en beretning om sit ophold i Canada, *Histoire de la Nouvelle-France*, at Noa og familie kom til Frankrig, hvor Gomer blev den første konge. Landet blomstrede, men den gamle søulk Noa byggede en ny ark og sejlede ud og befolkede Amerika. Det skete hverken med flygtende efterkommere af Ham eller med de ti forsvundne jødiske stammer, men med fromme præ-huguenotter. Den babylonske sprogforvirring slog desværre også igennem i Amerika, og derfor kunne man genfinde enkelte hebraiske ord i de indianske sprog, ord, der stammede tilbage fra Noa. Og meningen med denne bestemmelse af indianerne var at opfordre den franske konge til at følge i Noas spor, så Den Ny Verden kunne blive Nouvelle France, sådan som det havde været bestemt af Noa (Borst 1995 s. 1260 og Allen 1963 s. 120).

Nøgenhed

Lige fra de første opdagelser af Amerika var der ud over det, at de gik med fjer, to forhold, der blev centrale i karakteristikken af de amerikanske indfødte: at de gik nøgne rundt uden at skamme sig, og at de var kannibaler.

Hvis indianerne stammede fra Adam, måtte de jo skamme sig ved deres nøgenhed, og det gjorde de ikke. Derfor krævede dette en forklaring, hvis man skulle fastholde deres menneskelighed. Principielt var der to muligheder. Den ene, som dog ikke fik så lang varighed, var, at de stadig levede

10 | Illustrationen til Amerigo Vesputis' brev fra 1504. Billedet stammer fra trykker Johann Froschauer i Augsburg og er det tidligste billede, der viser konkret kendskab til indianerne. Teksten til billedet synes hentet fra Amerigo Vesputis' tredje brev og lyder: "Dette billede viser os det folk og den ø, som er fundet under den kristne konge af Portugal af folk under hans trone. Folkene er nøgne, smukke, brune og velkåbede af krop. Deres hoved, hals, arme, skam og fødder er hos både kvinder og mænd i begrænset omfang dækket af fjer. Dertil har manden ædle stene i ansigtet og på brystet. De ejer intet selv, men har alt i fællesskab. Og manden har de koner, han ønsker, det være sig hans mor, søster eller veninde. Deri gør de ingen forskel. De strider også med hinanden, og de spiser også hinanden. Når de har slået en ned, hænger de kødet op i røgen. De bliver 150 år gamle, og de har ingen regering."

.....

den paradisiske tilstand, en idé, der somme tider blev forstærket af, at man genbrugte illustrationer af Adam og Eva i Paradis til at illustrere denne nøgenhed. Christopher Columbus mente at finde det jordiske paradys på nordkysten af Sydamerika, det sted, den pæreformede jord var nærmest himmelen. Baggrunden for ideen om denne pæreform var den aristoteliske konstatering, at der var mere vand end land på jorden, hvorfor jorden burde være helt oversvømmet. Når det så ikke var tilfældet, skyldtes det, at landjordens centrum lå forskudt for vandets, hvorved land kunne stikke op (Hiatt 2008 s. 127). Ideen om den paradisiske tilstand kom dog oftere til udtryk i den verdslige fremstilling af de indfødte som levende i den oprindelige guldalder. Den anden forklaring gik ud på, at de indfødte havde glemt konsekvenserne af syndefaldet ligesom så mange andre sandheder.

Staden formulerer sig meget kort om dette. Han gør opmærksom på, at de er nøgne og end ikke skjuler deres skam, men de dækker sig med maling, og at mændene ikke har noget skæg, fordi de trækker det ud, noget, både Léry og Thevet også konstaterer (Thevet 1898 s. 152 og Léry 1992 s.

57). I forhold til ideerne om indianerne som halvvejs eunukker markerer Staden her, at de faktisk er rigtige mænd.

Léry er meget mere reflekterende. Han konstaterer det underlige i, at de går rundt fuldstændig nøgne uden noget tegn på flovhed eller skam. Der er noget bestemt græs med nogle blade, som han har set gamle mænd binde med bomuld om deres ædlere dele, og somme tider pakkede de dem ind med lommetørklæder eller andre små stykker stof, som franskmændene havde givet dem. Dette tolker Léry som tegn på, at der er forblevet nogle gnister af naturlig skam tilbage i dem, men han tror nærmere, at de gamle gør dette for at skjule noget sygdom, som deres alder har forvoldt.

Franskmændene forsøgte at få de indfødte til at bære tøj, men det lykkedes aldrig. Selv de kvindelige slaver på fortet, som fik pisk, hvis de gik nøgne, smed tøjet, så snart de kunne. Tupi-nambaerne begrundede deres nøgenhed med, at hver gang de kom til nogle kilder eller floder, så vaskede de sig og kastede sig i vandet med hele kroppen ligesom ænder – nogle dage mere end et dusin gange. Derfor ville det være alt for besværligt at skulle tage tøj af og på hver gang (Léry 1992 s. 64).

Dette rejser jo et ikke mindre interessant spørgsmål, nemlig at der er folk, der mener, at det at færdes blandt disse kvinder vækker utugtig lyst. Vespucci havde skabt et billede af den nøgne vilde kvinde som dels stærkt erotisk tiltrækkende, dels ekstremt erotisk begærende. I deres liderlighed fik kvinderne et giftigt insekt til at bide i mandens penis, hvorefter den voksede sig kæmpestor – og faldt af. Mændene blev således hårløse eunukker, og en uudtalt konsekvens var, at kvinderne måtte hjælpes af de europæiske mænd (Vespucci 1894 s. 46). Denne myte byggede portugiseren Gabriel Soares de Sousa (1540-1591), der opholdt sig i området mellem 1565 og 1569, videre på, men nu er det mændenes homoseksualitet, der gør, at de

selv udfører operationen med insektet, hvorefter de lider i et halvt år, for så at få så stor en penis, at kvinderne knapt kan klare den (Whitehead og Harbsmeier 2008 s. xxix).

Léry skriver, at selv om man skulle tro, at det at se disse kvinder nøgne ville give en forudsigelig fristelse til begær, så er denne rå nøgenhed hos kvinderne meget mindre dragende, end man skulle tro. Og Léry fortsætter så med, at al den maling, parykker, krøllet hår, store kraver, skørter og kjole på kjole, som piger og kvinder i Frankrig gemmer sig bag, og som de aldrig kan få nok af, uden tvivl er årsag til flere sygdomme end den almindelige nøgenhed hos de vilde kvinder, hvis naturlige skønhed på ingen måde står tilbage for de franske kvinders. Léry ønsker ikke hermed at modsige *Den Hellige Skrift*, men blot at vise, at mens vi fordømmer dem kraftigt for så skamløst at gå rundt med deres kroppe helt utildækket, så er vi med vor overdådige fremvisning og overdrevne brug af kostumer ikke mindre kritisable. Han vil med Gud ønske, at alle klædte sig beskedent og mere af hensyn til anstændighed og nødvendighed end for pragt og verdslighed. Den protestantiske askese ligger ikke Léry fjern (Léry 1992 s. 67-68).

Ved siden af nøgenheden og kannibalismen var et tredje karakteristikum ved indianerne, at de levede i incestuøse forhold. På en tidlig illustration til Vespuccis breve fra 1504 kan man læse, at ”manden har de koner, han vil have, det være sig hans mor, søster eller veninde; deri gør de ingen forskel”. Dette tager Léry op på den måde, at han konstaterer, at de må gifte sig med alle, bortset fra deres mor, søster eller datter. Ønsker man at gifte sig, spørger manden pigens far eller nærmeste slægtning, og siger han ja, er de gift uden flere ceremonier. De må have så mange koner de vil, og antallet af koner betragtes som ligefrem proportionalt med mandens tapperhed. En af konerne er favoritten, men konerne lever fredeligt sam-

II | Forestillingen om kannibalismen i Staden bog. Det ligner nærmest en lokal slagter, og Staden viser sin egen forførdelse. Han står ude til højre under sine initialer.

men uden jalousi. I det hele taget er tupinambakvinderne ifølge Léry, på trods af at de går nøgne, et forbillede for de europæiske kvinder, for de arbejder hårdt med haverne og madlavning, de er modige og robuste ved fødsler, og de sparer ikke deres kroppe, når de ammer børnene. Også de unge mænd og kvinder er et sådant forbillede, for selv om de er nøgne, overgiver de sig ikke til lyst, sådan som man skulle tro. ”Måtte det være på samme måde her hos os” (Léry 1992 s. 153), sukker Léry.

Endelig skal nævnes en mere ligefrem forklaring på den indianske nøgenhed. I *New Atlantis* forklarede Francis Bacon fænomenet med, at syndflodens hurtige tilbagetrækning havde ført indianerne hurtigt fra de høje bjerge og ned i varmen, og da de på grund af kulden i bjergene kun havde meget varmt tøj, smed de det hele.

Kannibalisme

Kannibalismen udspringer af krigen, og Léry kan konstatere, at de ikke fører krig for at få mere land, for de har rigeligt hver især; og de kriger heller ikke for at røve bytte eller gidsler. Det eneste, det drejer sig om, er hævn for de slægtninge og venner, der tidligere er blevet dræbt og ædt, ikke ulig de ridderlige idealer i Europa. Og alle, der bliver taget til fange, vil forvente uden nåde at blive dræbt og ædt. En fange vil aldrig blive sluppet løs, for så vil han helt sikkert hævne sig. Det gensidige had er så stærkt, at der aldrig kan skabes fred. Tilgivelse kender disse vilde ifølge Léry lige så lidt til som de europæiske tilhængere af Niccolò Machiavelli (1469-1527).

Tupinambaernes kannibalisme indeholder en række træk, der er helt uforståelige for europæerne. Staden kunne konstatere, at kannibalismen ikke var baseret på sult, men på hævn og had, samt at krigsfangerne ikke blev spist med det samme. Ofte fik de en kone, ejerens søster eller datter, som de fik børn med. Der kunne gå mange år, men så åd de ikke bare krigsfangeren, men også hans børn (Staden 1992 s. 105), for børn var kun børn af deres fædre. Også Léry undrer sig over, at kvinder på den måde spiste deres egne mænd og børn. Men det var ikke det eneste, der var underligt. Fangerne satte tilsyneladende en ære i at blive dræbt og ædt. Selv om de havde deltaget i jagt, var de ikke flygtet. Og den dag, de skal dræbes, deltager den fange, der skal slagtes, yderst aktivt i festen og danser og er den lystigste af alle. Men efter at han har danset og sviret i 6-7 timer, vil stærke mænd tage fat i ham og trække ham gennem landsbyen som et trofæ. Dette udnytter fangeren til at prale af de slægtninge fra landsbyen, han selv tidligere har fanget og ædt, samt at hans stammefrænder vil hævne ham og æde mange tupinambaer. Efter nogen tid kommer den, der skal dræbe ham, frem og spørger, om ikke manden har

dræbt og ædt mange af tupinambaernes venner og slægtninge. Fangen bekræfter dette stolt. Derfor svarer den mand, der skal dræbe ham, vil fangen nu blive dræbt, ristet og ædt, og fangens svar er, at det er i orden, og at hans slægtninge vil hævne ham (Léry 1992 s. 122).

Fangen tilberedes på samme måde, som slagtere tilbereder en gris. Kroppen skæres op, og man smører noget af fjendens blod på børnene. Især de gamle kvinder er vilde med menneskekød, og de sidder ved bålet og fanger det fedt, der drypper, og spiser det med stort velbehag (Léry 1992 s. 126). Dette er djævelsk, og Léry fremstiller disse gamle kvinder som de hekse, han på det tidspunkt, han skrev bogen færdig, så ivrigt jagede i Europa (Lestringant 1997 s. 70).

Léry afkræfter derefter nogle myter, som stammer fra Amerigo Vespucci, som f.eks. at mennesker sættes på spid, eller at menneskekød hænges op, ligesom slagtere gør det med oksekød i Frankrig (Léry 1992 s. 126 og Vespucci 1894 s. 47).

Staden og Léry er naturligvis fordømmende over for kannibalsmenen – Staden af selvfølgelig årsager – men Léry, der jo færdiggør bogen efter de brutale nedslagninger af huguenotterne i Frankrig, bruger dette til en hård kritik af katolikkerne og ågerkarlene. Léry forstår kannibalsmenen hos tupinambaerne som noget rituelt, hvor samfundet samles i det fælles kannibalmåltid; men ikke derfor mindre forkasteligt. Men man skal som bekendt ikke kaste med sten ... Léry sammenligner her med, hvad ågerkarle gør, når de suger blod og marv og æder alle levende, enker, forældreløse og andre stakkels mennesker, hvis hals det ville være bedre at skære over en gang for alle, end at lade dem leve så usselt. Disse ågerkarle, som Léry her beskriver med klicheer, der henviser til jøder (Lestringant 1997 s. 72), er endog mere grusomme end de vilde, Léry har beskrevet. Det er derfor, profeten siger, at den slags mennesker får skindet af Guds mennesker, æder deres kød,

brækker deres bene og skærer dem i stykker og putter dem i gryden. Og når det kommer til det at æde folk, så har man også kristne, der ikke var tilfredse med på grusomste vis at have dræbt deres fjender, kristne, som ikke kunne tilfredsstille deres blodtørst, før de havde ædt de dræbtes lever og hjerte. Og efter den blodige nat i Frankrig, der begyndte den 24. august 1572, slagtede man i Lyon fede mennesker og åd dem eller solgte dem på markedet til højstbydende. Lever, hjerte og andre dele af kroppen blev spist af rasende mordere. De myrdede en Coeur de Roy fra Auxerre og solgte kødet til dem, der hadede ham. Det, der her skete i Frankrig, overgik ifølge Léry alt, hvad man hidtil havde hørt om grusomheder og kannibalisme. Så, afslutter Léry, lad os ikke længere udtrykke så stærk afsky for kannibalernes grusomhed, for der er folk her i vor midte, der er værre og mere afskyelige end dem, der kun angriber fjendtlige nationer, mens folk herovre har kastet sig over blod fra slægtninge naboer og venner (Léry 1992 s. 132-33).

Og så er der lige den religiøse side af kannibalsmenen, den katolske nadver. Dette refererede til en generel modsætning mellem katolikker og protestanter, hvor den katolske idé om transsubstantiation, at brødet bliver til Jesu kød og vinen til Jesu blod, af protestanterne blev fremstillet som den værste form for kannibalisme, hvad der betød, at alle, der deltog i den katolske nadver var at betragte som kannibaler (Wandel 2011 s. 137-138). Dette bliver i Lérys kritik til, at Villegagnon her viste sig som en langt værre kannibal end tupinambaerne, for Villegagnon ville spise Jesu kød råt og drikke hans blod ukogt. Dette bragte Villegagnon og katolikkerne i det hele taget på niveau med de værste kannibaler, som endog tupinambaerne var højt hæver over, i og med at de i det mindste stegte og kogte det menneskekød, de fortærede (Lestringant 1997 s. 71-72).

12 | Lérys bog er langt hen også en kritik af katolikkerne gennem sammenligning med tupinambaerne. Selv kannibalisme havde han oplevet i Frankrig under katolikernes belejring af Sancerre og måske også på hjemrejsen fra Brasilien. De Bry brugte også europæernes kannibalisme i sin kritik af de spanske katolikker i Amerika. Billedet viser en situation fra 1534, hvor spanierne i Buenos Aires under en belejring måtte ty til kannibalisme. Billedet fortæller en historie, hvis det læses fra de små figurer til de store. En kavalerist lokkes bag et telt og slagtes. Man æder ham, men det bliver opdaget, og de skyldige bliver hængt, men ej heller de hængtes kød går til spilde.

Bøgernes morale

Udgangspunktet for en bestemmelse af de indfødtes tro var, at de oprindeligt havde haft den sande tro som Noas efterkommere. Deres tro ved mødet med europæerne måtte derfor skyldes et forfald, og dette forfald havde de to ovennævnte former, enten havde de glemt næsten alt, eller også var den sande tro blevet fordrevet af Djævelen. Chauveton, Lérys ven, havde i sit forord fremstillet indianernes religion på den måde, at det var Djævelen selv, der var til stede i deres hjerter (Whatley 1987/88 s. 277). Léry var ikke helt enig i dette. Han konstaterede, at de tildeler naturen æren for alt det, de burde tildele Gud æren for, og både Léry og Staden konstaterer, at de lever i konstant frygt for Djævelen, Ingange i Stadens udgave, Aygnan i Lérys. Léry forklarer deres tab af den sande tro ved manglen på skrift og derved mulig-

heden for at bevare den hellige fortælling intakt. Denne fortælling var jo på trods af en lang katolsk periode blevet bevaret uforfalsket i Europa, således at den for protestanterne kunne betragtes som sandheden. Den orale tradition ville altid for-dærve sandheden.

Og hermed er scenen sat for de to mænds religiøse morale. Staden og dermed mening med bogen var helt i overensstemmelse med, ja endog en bekræftelse af Luthers opfattelse af relationen mellem den enkelte kristne og Gud som en central og direkte forbindelse (Wandel 2011 s. 100). Staden viste, hvor fantastisk, og uden at han på nogen måde havde kunnet håbe det, hjælperen i nøden, Vor Herre og Gud, havde beskyttet ham og senere befriet ham fra de vildes vold. Selv så langt væk fra det centrale kristne område havde Gud værnet ham. Gud var således, som protestanterne hævdede, til stede overalt (Wandel 2011 s. 223). Den lutherske Gud var således også til stede i det hedenske og kannibalistiske Amerika. Staden udgav bogen, for at enhver kunne høre, at den almægtige Gud stadig og fuldt og helt på forunderlig vis beskytter og leder sine troende, når de opholder sig blandt de gudløse hedningefolk, som Han har gjort det lige fra begyndelsen, og for at hver og én med Staden kan takke Gud derfor og forlade sig på Ham i tider med nød. Thi Han siger selv: ”Råb til mig på nødens dag, så vil jeg udfri dig, og du skal ære mig” (*Salmernes Bog* 50.15). Staden har med denne lille bog villet vise, hvor meget alle er Gud skyldige og har at prise og takke Ham for, fordi Han har beskyttet os fra første stund, efter at vi er født, og lige til vort livs nuværende tidspunkt (Staden 1992 s. 121).

Mens Staden således havde fokus på den nådige Guds tilstedeværelse i hele verden for den, der tror og påkalder ham, havde Léry mere øje for menneskets deltagelse og ansvar i kampen mellem Gud og Djævelen i hvert enkelt menneske – i kampen mod især katolikkerne.

Lérys motivation med sin bog var at vise, hvor-

dan han kunne fastholde sin tro under forholdene på det franske fort, og med sine sammenligninger med tupinambaernes ideer vise katolicismens og ateismens falskhed. De vildes uendelige angst for Djævelen og deres erkendelse af en paradisisk eller djævelsk tilværelse efter døden gjorde det ifølge Léry meget lettere at frelse dem end de europæiske ateister. Hans pointe er, at selv disse vilde, de mest fornødrede man kunne forestille sig – nøgne kannibaler – ville kunne optræde som teologer i forhold til de europæiske ateister. De har med deres sjæle- og djævletro bedre adgang til det guddommelige end en europæisk fritænker. Så i princippet ville en af disse tupinambaer med føje kunne blive sat til at undervise både ateisterne og katolikkerne (Léry 1992 kap. 16).

Men det er ikke kun på det religiøse område, Léry sammenligner. Hans asketiske syn på livet får klart mæle i følgende opbyggelige historie: En indfødt spørger ham, hvorfor franskmændene og portugiserne knokler så hårdt for at få træ til at varme sig ved. Er der intet træ i deres land? Léry forklarer, at det ikke er til brændsel, men til at farve forskellige ting. Den indfødte spørger så, hvorfor de har brug for så meget, og Léry svarer, at der i hans land er købmænd, der har mere vadmæl og rødt klæde og endog flere knive, sakse, spejle og andre varer, end den gamle nogensinde har set. Efter at have tænkt sig om, spørger den gamle, om den mand, der er så rig, aldrig dør. Selvfølgelig gør han det, svarer Léry, hvorefter den gamle spørger om, hvem der ejer rigdommene efter mandens død. Léry svarer, at det gør hans børn, og hvis han ingen har, hans brødre og søstre eller nærmeste slægtninge. ”Klart”, svarer den gamle,

» nu indser jeg, at I franskmænd er store tosser. Er det virkelig nødvendigt at arbejde så hårdt for at krydse havet, hvor I, efter hvad du har fortalt mig, lider så stærkt, blot for at samle rigdomme til jeres børn og til dem, der overlever jer. Kan den jord, der forsørger dig, ikke også forsørge dine børn? Vi har

også børn og slægtninge, som vi, som du har set, elsker og holder af, men da vi er sikre på, at jorden, også efter at vi er døde, vil forsørge dem, tager vi det roligt og bekymrer os ikke videre om det.

Og Léry kan så konkludere, at den nation, som vi betragter som barbarisk, håner de mennesker, der med livet som indsats krydser havet for at hente brasiltræ for at blive rige, ligesom de har et dødeligt had mod de gerrige (Léry 1992 s. 101-102).

Fra troens forfald til skikkens

I Lérys calvinske opfattelse er mennesket skabt i Guds billede; Gud gav mennesket åndens og intellektets gaver. Men menneskets ulydighed og forfængelighed har perverteret det, og derfor blev de guddommelige gaver korrumpet. Kun Guds nåde, der arbejder gennem ånden indefra og *Skriften* udefra, kan frelse det naturlige menneske. Nåden ligger alene i Guds vilje.

Dette kunne være overskriften for Staden også. Under sit ophold hos tupinambaerne kom en båd med franskmænd for at handle. Staden svømmede ud til den og bad franskmændene tage ham med. Dette nægtede de, da de ikke ønskede at blive uvenner med tupinambaerne. Efter Stadens hjemkomst til Frankrig blev det klart, at det skib, disse franskmænd sejlede med, var gået ned. Over for de efterladte familier og venner kunne Staden så fortælle, at dette var Guds retfærdige straf for den ugerning, disse franskmænd havde udøvet mod ham i Brasilien, mens de franskmænd, der havde reddet Staden, var blevet bragt tilbage med god vind og masser af fisk fra dybet af Gud.

Stadens bog var således en fantastisk demonstration af reformationens kristendomsopfattelse som den, der havde Guds støtte. Dette var igen baggrund for, at den udkom i så mange udgaver gennem tiden i den protestantiske del af verden. Lérys værk fik en mere verdslig og national fremhævelse. Den franske antropolog Claude Lévi-Strauss (1908-2009), der i forbindelse med

sin ansættelse på universitetet i Sao Paulo 1935-38 lavede feltarbejde i området, fremhæver Lérys værk som etnologiens breviarium – uden at Lévi-Strauss tilsyneladende tilkender Stadens værk en tilsvarende betydning, hvad der kan harme folk, der har Stadens tekst som et centralt antropologisk monument (Lévi-Strauss 1968 s. 20 og Whitehead og Harbsmeier 2008 s. xcii-xciii).

Litteratur

- Allen, Don C. 1963: *The Legend of Noah*. Urbana.
- Arens, William 1979: *The Man-Eating Myth: Anthropology and Antropophagy*. New York.
- Benzoni, Girolamo 1565/1858: *History of the New World* (Hakluyt Society 1.21). New York.
- Borst, Arno 1995: *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, bd. 1-4. München.
- Brown, Harry J. 1997: Commodified Cannibals. On De Bry's Black Legend Tupinambas. I: *Images of Native America: From Columbus to Carlisle*. Netadresse: <http://www.lehigh.edu/~ejgt1/natimag/Harry.html>
- Calvin, John u.å.: *The Institutes of the Christian Religion*. Netadresse: <http://www.ccel.org/ccel/calvin/institutes.pdf>
- Casas, Bartolomé de Las 1552/1983: *Très brève relation de la destruction des Indes*. Paris.
- Duffy, Eve M. & Alida C. Metcalf 2012: *The return of Hans Staden. A Go-between in the Atlantic World*. Baltimore.
- Forsyth, Donald W. 1985: Three cheers for Hans Staden: The case for Brazilian cannibalism. *Ethnohistory*, vol. 32, nr. 1, s. 17-36.
- Foucault, Michel 1966/2008: *Ordene og tingene. En arkæologi om humanvidenskaberne*. Frederiksberg.
- Hiatt, Alfred 2008: *'Terra incognita': Mapping the Antipodes before 1600*. Chicago.
- Léry, Jean de 1578: *Histoire d'un voyage fait en la terre du Bresil, autrement dite Amerique. Contenant la navigation, & choses remarquables, veuës sur mer par l'auteur: Le comportement de Villegagnon, en ce pais là. Les meurs & façons de vivre estranges des Sauvages Ameriquains: avec un colloque de leur langage. Ensemble la description de plusieurs Animaux, Arbres, Herbes, & autres choses singulieres, & du tout inconues par deça, dont on verra les sommaires des chapitres au commencement du livre. Non encores mis en lumiere, pour les causes contenues en la preface. Le tout recueilli sur les lieux par Jean de Léry natif de la Margelle, terre de Sainct Sené au Duché de Bourgogne*. Le Rochelle. (netadresse: http://www.bvh.univ-tours.fr/Epistemon/XUVA_Gordon1578_L47.pdf)
- Léry, Jean de 1580/1992: *History of a Voyage to the Land of Brazil, otherwise called America. Containing the Navigation and the Remarkable Things Seen on the Sea by the Author; the Behavior of Villegagnon in That Country; the Customs and Strange Ways of Life of the American Savages; Together with the Description of Various Animals, Trees, Plants, and Other Singular Things Completely Unknown over Here*. Engelsk oversættelse og introduktion af Janet Whatley. Berkeley.
- Lestringant, Frank 1990: *Le huguenot et le sauvage. L'Amérique et la controverse coloniale, en France, au temps des Guerres de Religion (1555-1589)*. Paris.
- Lestringant, Frank 1997: *Cannibals. The Discovery and Representation of the Cannibal from Columbus to Jules Verne*. Berkeley.
- Lévi-Strauss, Claude 1968: *Kulturspillror – Tristes Tropiques*. Stockholm.
- Limberger-Bartdorff, Hannelore 1973: André Thevet, Jean de Léry und Montaigne. *Indiana* nr. 1, s. 219-232.
- Staden, Hans 1557/1978/1992: *Warhaftig Historia und beschreibung eyner Landschafft der Wilden / Nacketen / Grimmigen Menschfressen Leuthen / in der Newenwelt America gelegen / vor und nach Christi geburt im Land zu Hessen unbekant bis uff dise ii. nechst vergangene jar / Da sie Hans Staden von Homberg auss Hessen durch sein eygne erfarung erkant / und yetzo durch den truck an tag gibtr*. Kassel. Dansk oversættelse af Ole Høiris: Højbjerg 1992.
- Thevet, André 1557/1878: *Les Singularitez de la France Antarctique*. Paris. Netadresse: <http://archive.org/details/singularitezdelaothevrich>
- Vespucci, Amerigo 1894: *The Letters of Amerigo Vespucci and Other Documents Illustrative of his Career*. London. Netadresse: <http://archive.org/details/lettersofamerigoovesprich>
- Wandel, Lee Palmer 2011: *The Reformation. Towards a New History*. Cambridge.
- Whatley, Janet 1984: Food and Limits of Civility: The Testimony of Jean de Lery. *The Sixteenth Century Journal*, vol. 15, nr. 4, s. 387-400.
- Whatley, Janet 1986: Savage Hierarchies: French Catholic Observers of the New World. *The Sixteenth Century Journal*, vol. 17, nr. 3, s. 319-330.
- Whatley, Janet 1987/1988: Une révérence réciproque: Huguenot Writing on the New World. *University of Toronto Quarterly*, vol. 57, nr. 2, s. 270-290.
- Whatley, Janet 1989: Jean de Lery's Brazil Voyage. *Modern Language Studies*, vol. 19, nr. 3, s. 15-25.
- Whitehead, Neil L. & Michael Harbsmeier 2008: Hans Staden. I: *Hans Staden's True Story. An Account of Cannibal Captivity in Brazil*. London, s. xv-civ.